

مہدویت

مدرسہ عالیہ علیہ وسلم شناسی
دوران در حشان طہور

فہمیہ عطار رؤف

تابستان ۱۳۸۹

مدرسہ عالیہ علیہ اسلام شناسی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

مهدویت چشم اندازی است باگستره ی وسیع و امیدي است انسان ساز، ازین رو بسیار مهم است. مقاله حاضر با موضوع دوران درخشان ظهور بانیان خوانی آیات و روایات به ترسیم سیمای عصر ظهور میپردازد؛ عصری که حاکمیت توحید، جریان عدالت، حکومت جهانی، استقرار امنیت، صلح و آشتی، رفاه اقتصادی از ویژگی های مهم آن است. هدف نوشته حاضر بیان ویژگی عصر مهدویت است تا بیان آن ها موجب روح امید در انسان گشته و برای تحقق آن تلاش شود تا زمینه ها برای ظهور و فرج امام مهدی (عج) هموار گردد.

کلیدواژه: مهدویت، ظهور، توحید، عدالت، امنیت

شناسی

فهرست مطالب

موضوع.....	صفحه
مقدمه.....	۱
ویژگی های عصر ظهور.....	۳
حاکمیت توحید.....	۳
ظهور حق.....	۵
هدایت انسان در مسیر اصلي.....	۸
عدالت گسترده.....	۹
حکومت جهانی.....	۱۴
استقرار امنیت.....	۱۶
صلح و آشتي.....	۱۸
رفاه اقتصادي.....	۱۹
تکامل عقول و اخلاق.....	۲۲
مبارزه با بدعت و احیاي کتاب و سنت.....	۲۳
نتیجه گیری.....	۲۴
فهرست منابع.....	۲۵

موعود باوری و اعتقاد به منجی آخر الزمان از تمایلات فطری بشر و عده ای است که در ادیان الهی آمده است. اندیشه آینده نگری اختصاص به ملل و قوم خاصی ندارد، بلکه تمام بشریت در جستجو و انتظار فردای بهتر و روشن تر می باشند. پیروان ادیان بزرگ و بیشتر ملت های جهان امروز به ظهور منجی بزرگ در آخر الزمان ایمان دارند، آن کسی که حکومت سراسر عدل و آسایش او تمام گیتی را فرا خواهد گرفت و هرگونه ظلم و ستم از زمین رخت خواهد بست.

"یهودیان به این ظهور ایمان دارند، مسیحیان معتقدند که حضرت عیسی باز می گردد. زرتشتیها در انتظار رجعت بهرام شاه، مسیحیان حبشه در انتظار بازگشت پادشاهان تئودو، هندوان معتقد به بازگشت «فیشنو» مجوسیان معتقد به زندگی دوباره «اوشیدر» بودائیها در انتظار مجدد «بودا» اسپانیها منتظر پادشان «روزدیک» و مغولها در انتظار بازگشت «چنگیز خان» می باشند. مصریان و چینی های پیشین بر این باور بوده اند¹. "نه تنها ادیان و پیروان آنها به منجی اصلاح گر آخر الزمان باور دارند بلکه دانشمندان و حکیمان بزرگ غربی نیز اعلام کرده اند که عالم منتظر نجات بخشی است که جهان را به دست گرفته و همه انسان ها در حکومت واحد جهانی خود در می آورد از جمله این فیلسوفان می توان برترندراسل، انیشتن، برنادرشاو را نام برد که بشارت به آمدن مصلح جهانی میدهند² در آموزه های و حیانی دین مبین اسلام و در معارف شیعی آینده نگری و تحقق وعده ای مبنی بر ظهور باعنوان "مهدویت" مورد اهمیت بسیار است.

تا آنجاکه به جهت اهمیت فراوان ظهور، انتظار که مقدمه ی ظهور است از مهم ترین و با فضیلت ترین عبادات شمرده شده است. قال

¹ حضرت مهدی در اندیشه اسلامی، ص ۱۶

² همان، ص ۱۳

رسول الله صلى الله عليه و آله وسلم: "افضل العبادء انتظار الفرج"³
"انتظار فرج از برترین عبادات است."

در سخن امیر المومنین (ع) نیز، انتظار از محبوب ترین اعمال دانسته شده است:

"انتظروا الفرج و لا تياسوا من روح الله فان احب الاعمال الى الله عزوجل انتظار الفرج"⁴

"در انتظار ظهور او باشید و از رحمت پروردگار مایوس و ناامید نباشید که محبوب ترین کارها نزد خدای متعال انتظار فرج است." و روایات فراوان دیگری که اهمیت بسیار زیاد مهدویت را به صراحت و شفافیت نشان می دهد.

از این تاکیدات و تصریحات، تلویحات و بشارت ها دانسته می شود که یکی از مسائل مهم و رخدادهای پر اهمیت تاریخ اسلام به ویژه تشییع مسئله غیبت، انتظار و ظهور منجی آخر الزمان می باشد. که براساس عقاید شیعی زمانی فرا خواهد رسید که بشریت تحت لوای يك انسان کامل، به دور از هرگونه ظلم و ستم، تبعیض و خشونت کینه و جنگ زندگی سراسر روشن و همراه با صفا و صمیمیتی را خواهد داشت. دوران ظهور دارای ویژگی ها و ابعادی است که بحث و بررسی و ترسیم آن باعث ایجاد شوق، تلاش، امیدواری، حرکت و همراهی با این رخداد بزرگ است.

در این نوشتار سعی بر آن است که ویژگی های عصر ظهور را با توجه به آموزه های دینی مورد بحث قرار گیرد.

ویژگی های عصر ظهور

³ کمال الدین، ص ۲۸۷

⁴ بحار الانوار ج/۵۲ باب ۲۲، ص ۱۲۳

انقلاب بزرگ مهدوی رخدادی عظیم در تاریخ بشریت می باشد با این انقلاب تحولی بس شگرف در تمام عالم هستی رخ می نماید. ظهور آغاز عصر طلایی برای تمام انسان ها می باشد. این دوران دارای ویژگی های درخشانی است که به برخی از آن ویژگی ها به صورت کلی اشاره می شود.

حاکمیت توحید

توحید به مفهوم ایمان عمیق و استوار به یکتایی خدا ، اصلی ترین و اساسی ترین گوهره ادیان الهی و آموزه های پیامبران خداست. زیرا رسیدن به هر مقام معنوی و کمالات انسانی در پرتو مشی توحیدی و توحید گرایی آگاهانه و خالصانه میسر است. و لذا فلسفه دعوت انبیاء اولیاء اولین محور آنان دعوت به یکتا پرستی و توحید گرایی است. چنانکه در قرآن هم به آن اشاره شده است: **"وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ"**⁵ "مادر هر امت پیامبرانی را برانگیختیم تا خداوند را به یگانگی و وحدانیت پرستش کنند و از طاغوت و شرک دوری و اجتناب ورزند.

فلسفه حکومت جهانی امام زمان (عج) که آغاز عصر نوی در حیات جامعه انسانی می باشد، همان فلسفه دعوت انبیاء ، ائمه ، اولیاء و صالحان در طول تاریخ است. در واقع دعوت به قبول وحدانیت و الوهیت و حاکمیت حضرت است.

همانگونه که در آیات مشاهده می شود ، اساس دعوت انبیاء در هر امتی ، توحید و بیزاری از شرک است. این توحید محوری در برنامه حکومت آخرین ولی خدا نیز جایگاه اساسی و ویژه ای دارد. تفاوتی که در حکومت و دعوت آخرین منجی با دعوت پیامبران و اولیاء

پیشین است، این است که در حکومت جهانی مهدی (عج) همه موانع درونی مثل جهل و غرور و مشکلات و موانع بیرونی مثل طاغوت ها و... از میان برداشته می شود. از سوی دیگر زمینه های پذیرش ذهنی انسانها برای قبول دعوت آماده است؛ چرا که هر یک از ادیان و مذاهب و آئین های گوناگون، به گونه ای «منتظر» منجی آخرالزمان بوده اند و برای تحقق نجات بشریت اندیشه ای داشته اند. به این ترتیب با استعانت از خداوند، امداد نیروهای غیبی، امام عصر دین حق را بر تمام ادیان غلبه خواهد داد. در تفسیر آیه: "وله اسلم من فی السماوات والارض طوعا و کرها"⁶ فرمودند: "اذا قام قائمنا لایبقی الارض الا نودی فیها شهاده ان لا اله الا الله و ان محمد رسول الله."⁷ زمانی که قائم ما قیام کند، در روی زمین جای باقی نماند مگر اینکه ندای لا اله الا الله و محمد رسول الله از آن جا بلند است."

در آن دوران درخشان، تجلیات توحید در سراسر هستی مشاهده می گردد. و این یکی از باشکوه ترین ارمانان حکومت مهدوی است، که در این حکومت کمالات توحیدی موجودات جهان ظاهر می شود انسانها فطرت توحیدی شان شکوفا شده و کفر و شرک و نفاق از جهان زدوده می شود. آدمیان به توحید روی می آورند و خداوند از روی معرفت و شناخت پرستیده می شود. از همه موجودات نغمه های توحید شنیده می شود و از این رو برخی از عرفا گفته اند: "ان یخرج المهدی فی سمیع من شراک نعله اسرار التوحید"⁸ مهدی (عج) زمانی ظهور خواهد کرد که اسرار توحید از بند نعلین او شنیده شود.

⁶ آل عمران/ ۸۳

⁷ تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۰۷،

⁸ صادقی ارزگانی، محمد امین، آموزه های مهدویت در عرفان اسلامی، ص ۱۳۸

۱- ظهور حق

یکی از ابعاد قابل تامل در این دوران اینست که قیام امام زمان (عج) یکی از روزها یا یکی از مواقع ظهور حق می باشد و به این لحاظ صورت پایین تری از «قیامت» تلقی می شود.

حق و باطل در این دنیا همواره با یکدیگر بوده اند ولی غلبه، ظهور و بروز حق، آن چنان که باید باشد، تا کنون در این عالم رخ نداده است. از طرفی باطل هم آنچنان که باید، در این نظام خاکی عیان نگشته است. بر اساس آیات و روایات در همین نظام دنیوی روزی خواهد آمد که حق، غالب، ظاهر و بارز شده و رسوائی باطل آشکار گردد. آن روز موقع قیام حضرت بقیة (ع) است که حق ظهور نموده و روشن و حاکم خواهد شد و بطلان باطل نیز واضح خواهد گشت. هر چند قیام حضرت، قیامت صغری تلقی می شود و از این رو مانند و در حدّ قیامت از جهت ظهور و حاکمیت حق نخواهد بود، ولی اصل مسئله آن است که با قیام امام (ع)، حق در حدّ نظام دنیوی آشکار و حاکم می شود.⁹

به جهت همین نکته ظریف است که قیام قائم در کنار رجعت و قیام و قیامت یکی از ایام الله شمرده شده است؛ زیرا در این سه هنگام، حق و باطل روشن و تفکیک خواهد شد.

"عن مثنی الحناط قال: سمعت ابا جعفر (ع) يقول: ایام الله عزوجل ثلاثة، یوم یقوم القائم و یوم الکرة و یوم القیامة"¹⁰

"... شنیدم امام باقر (ع) می فرمود: روزهای خداوند عزوجل سه روز است، روزی که قائم قیام کند، روز رجعت و روز قیامت."

⁹ ر.ک، شجاعی، محمد، بقیة الله، ص ۱۳۶
¹⁰ الخصال، صدوق، ج ۱، ص ۱۰۸، ح ۷۵

ویژگی فوق در برخی آیات و روایات اشاره شده است از آن جمله آیه ی ۱۵۸ سوره ی انعام: "هل ينظرون الا ان تاتيهم الملائكة او ياتي ربك او ياتي بعض آيات ربك يوم ياتي بعض آيات ربك لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن آمنت من قبل او كسبت في ايمانها خيرا ايمانها خيرا اقل انتظروا انا منتظرون"

"آیا آنان با ادامه دادن به کفر و انکار خویش، جز این را منتظر هستند که آیت های روشن کننده حق را ببینند و ملائکه به سویشان بیابند، یا پروردگارت به سراغ آنان بیاید، و یا بعضی از آیت های پروردگار تو (در ظهور حق و بطلان باطل) بر آنان پدید آید؟ روزی که بعضی از آیت های پروردگار تو بر آنان پدید آید، کسی که از پیش ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد. (ای رسول! کافران را) بگو: شما در انتظار نتیجه اعمال زشت خود باشید ما هم در انتظار نتیجه اعمال صالح خویش هستیم."

از نظر آیت الله استاد محمد شجاعی این آیه با صراحت، پدید آمدن بعضی از آیت های پروردگار ظهور حق و بطلان باطل را بیان می فرماید و واضح است که این مطلب بر قیامت کبری منطبق نمی باشد، زیرا در قیامت کبری همه آیت های پروردگار آشکار می گردد نه بعضی از آنها، بنابراین روزی که پاره ای از آیت های پروردگار ظاهر می شود، روز دیگر است نه روز قیامت کبری، و این روز دیگر را مصادیق زیاد هست که از جمله آنها روز قیامت مهدی موعود است.¹¹

حدیث امام صادق درباره ی تفسیر آیه فوق همین نکته را تأکید می کند.

¹¹ بقیة الله، محمد، شجاعی، ص ۱۳۷

"... عن ابی عبدالله (ع) انه قال فی قوله الله عزوجل: (یوم یاتی بعض آیات ربک لا ینفع نفسا ایمانها لم تکن آمنت من قبل) فقال: الآیات هم الائمه والآیه المنتظر هو القائم..."¹²

"... امام فرمود: مقصود از بعضی آیت های پروردگار، ائمه (ع) هستند و آیت ربوبی منتظر (با فتحه ظاء) هم حضرت قائم است..."

از این آیه و روایت نتیجه می گیریم که با ظهور امام عصر حقانیت حق و پوچی باطل در عالم دنیا روشن خواهد شد.

۳- هدایت انسان در مسیر اصلی

یکی از ابعاد حاکمیت توحیدی که در زمان حضرت مهدی (عج) تحقق می یابد این است که انسان، در مسیر و مقصد اصلی و حقیقی خویش قرار خواهد گرفت.

در زمان ظهور، با بروز حقانیت، نوع انسان در مسیر توحید و به سوی مقصد توحید حرکت خواهد کرد. این نکته از آیات و روایات برداشت می گردد. خداوند می فرماید: "وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم و لیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم و لیبذلنهم من بعد خوفهم انما یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا و من کفر بعد ذلک فأولئک هم الفاسقون."¹³

"خدا به کسانی از شما ایمان آورده و عمل صالح انجام دهند، وعده داده است که حتما آنان را در زمین جانشین امت های قبل قرار دهد، همانگونه که صالحان از پیروان انبیای سلف را جانشین گذشتگان آنان قرار داد، و علاوه بر این، حتما آن دینی را که بر ایشان

¹² بحار الانوار، ج ۵۱، باب ۶، ص ۵۱، ح ۲۵

¹³ نور (۲۴)، آیه ۵۵

پسندیده است [یعنی اسلام واقعی را] بر همه ادیان تمکن و سیطره بخشد و خوف مؤمنان از دشمنان را به ایمنی مبدل گرداند [تا] همه مؤمنان مرا عبادت کنند و چیزی را به من شریک قرار ندهند، و بعد از آن هر کس که کفر گراید، آنان اند که فاسقان و نافرمانند [و با شناخت حق و حقیقت به حکم هواپرستی به راه کفر می روند]."

این آیه به روشنی وعده ی حتمی خداوند متعال به مؤمنان و صالحان مبنی بر حاکمیت آنان و سیطره دین الهی و امنیت و عبودیت به معنای واقعی را بیان می کند. با ظهور امام مهدی (عج) چنین اموری محقق می شود و در پرتوی آن انسان ها در مسیر اصلی خویش قرار می گیرند. امام صادق (ع) در تفسیر آیه فوق می فرماید: "عن ابی بصیر ابی عبدالله (ع) فی قوله عزوجل: (وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات...) قال: القائم و اصحابه¹⁴."

"ابو بصیر از امام صادق (ع) درباره گفتار خداوند [در قرآن] (وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات...) نقل کرده که حضرت فرمود: "مقصود از آنان که بر جهان تسلط یافته و اسلام واقعی را حاکم می کنند [حضرت قائم و یارانش هستند]."

پس انسان در هنگامه ی بزرگ ظهور در اوج تربیت و کمال نهایی خویش می رسد. محمد حکیمی در این باره می نویسد: در رستاخیز ظهور، انسان در اوج تربیت خویش به جایگاهی می رسد که تصور آن در دنیای کنونی دشوار است. در بحران تضادها و کشمکشهای مادی حاکم بر اجتماعات بشری، تصور اجتماعی که مردم آن در روابط اجتماعی، در داد و ستدها، کارخانه ها، مزارع برای سودکار نکنند و معیار پیوندهای گروهی و جمعی را مبتنی بر اصل سود دهی و سود آوری ندانند، بلکه همه باهم دوست و برادر باشند، و بر اساس برادری و دوستی انسانی به همکاری و مبادله و تلاش می

¹⁴ بحار الانوار، ج ۵۱، باب ۵، ص ۵۸، ح ۵۰.

پردازند، آسان به نظر نمی رسد، لیکن استعداد فوق العاده انسان در تربیت پذیری، موضوع را آسان و ممکن می سازد، به ویژه با توجه به عمق و اصالت شیوه های الهی و انسان شناسه امام مهدی «ع» و ژرفایی نفوذ سخن و کلام آن رهبر وارسته و خدایی با بررسی این جوانب گوناگون، روشن می شود که امکان دارد همین انسان ها، چنان افرادی شایسته ساخت، و روابط اجتماعی را بر چنان معیارهایی والا بنا نهاد، و بخشهای عظیمی از مشکلات جامعه انسانی را از راه تربیت درست حل کرد.¹⁵

۴- عدالت گسترده

در فرهنگ مهدویت، دل ها سرشار از انتظار "عدالت" بوده و بشر به آینده روشن و دنیای سراسر از عدل امیدوار است. عدالت و مهدویت به گونه ای با هم پیوند خورده است که با شنیدن نام حضرت (عج) کلمه و مفهوم عدالت با تمام ابعادش در ذهن آدمی تداعی می شود. عدالت مفهومی است که همواره مورد توجه اندیشمندان و ادیان الهی قرار گرفته و به عنوان یکی از اصلی ترین آرزوها و آرمان و اهداف بشر در طول تاریخ بوده است. عدالت از آن دست مفاهیمی است که بسیار اساسی و پر اهمیت در زندگی اجتماعی انسان است و از جایگاه ویژه ای در اندیشه ی اسلام برخوردار است. از آموزه های وحیانی روشن می شود که ایجاد قسط و عدل یکی از اساسی ترین اهداف بعثت انبیاء است چنانکه در سوره حدید / ۲۵ می فرماید: « لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ... » و در احادیث می فرمایند: " ما

¹⁵. حکیمی، محمد، عصر زندگی، ص ۲۴۴

عمرت البلاد بمثل العدل^{۱۶} هیچ عاملی همچون عدل باعث سازندگی و آبادانی سرزمین ها نمی شود.

یا فرموده اند: « العدل احلی من الماء یصبیه الظمان »^{۱۷} »

عدل شیرین تر از آب گوارای است که تشنه ای به آن میرسد یا فرمودند: « العدل اساس به قوام العالم »^{۱۸} » عدالت اساس و رکنی است که قوام و ماندگاری عالم به آن است»

در احادیث دیگر عدل « سبب قوام و دوام بشریت شمرده شده است و همچنین به سبب عدالت، نعمت ها افزایش می یابد و برکات حاصل می گردد.

بحث در اهمیت و جایگاه عدالت در اندیشه دینی و ابعاد آن در آموزه های اسلامی، رساله های مستقل و مفصلی را می طلبد. اما آنچه مرتبط با موضوع مقاله حاضر است این است که عدالت و گسترش آن در تمام ابعاد یکی از دست آوردهای مهم حکومت مهدوی است: « یملأها وعدلاً قسطاً کما ملئت ظلماً و عدواناً... »^{۱۹} زمین را سراسر قسط و عدل می کند همانگونه که سراسر ستم و دشمنی شده بود...» یا دارد: « فیملأها عدلاً و قسطاً کما ملئت جوراً و ظلماً... ».

بر اساس آموزه های دینی و تعالیم و حیانی یکی از اهداف اساسی حکومت مهدوی همچون دیگر حرکت های الهی، ایجاد قسط و عدل در تمام زمینه ها است.

^{۱۶} غرر الحکم.

^{۱۷} میزان الحکمة، ج ۷، ص ۳۴۹۲ ..

^{۱۸} همان.

^{۱۹} ر.ک، کمال الدین، ص ۲۸۷، والغیبة، ص ۴۸.

« آنچه از روایات پیامبر ۶ص) و اهل بیت ۷ در باره پیامدهای ظهور مهدی (عج) نقل شده معلوم می شود که مهدی موعود (عج) به عنوان حجت الهی در زمین و وارث انبیاء و آخرین امام معصوم در عالم روزی برای تحقق کامل و عینیت بخشیدن همین هدف الهی انبیاء ظهور خواهد کرد».^{۲۰}

همچنین بر اساس روایات معصومین این گستره عدالت در حکومت مهدوی بسیار وسیع و فراگیر و تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان را در بر می گیرد. عدالت اقتصادی، عدالت امنیتی و سیاسی عدالت فرهنگی، عدالت اجتماعی.

به این هدف مهم و اساسی بعثت همه انبیاء الهی که محور اصلی اصلاحات در حکومت امام عصر می باشد فاطمه زهرا «سلام الله علیها» در سخنان خود که منشور جاودانه هدایت برای بشریت است چنین اشاره فرموده است:

« فرض الله العدل تسکیناً للقلوب »^{۲۱} خداوند عدالت را برای آرامش دلها قرار داد.

در خطبه تاریخی فرمودند: «العدل تنسیقاً للقلوب» « خداوند عدالت و دادگستری را سبب برابری قلبها قرار داد. ازین رو "گسترش عدالت در سراسر گیتی ریشه سوزی بیداد از همه آبادیهای زمین، در رأس انقلاب امام مهدی (عج) قرار دارد، و از هدفهای اساسی آن تحول عظیم جهانی است. این حرکت سازنده سرآغاز اقدامات در آن

۲۰. آموزه مهدویت در عرفان اسلامی، ص ۱۳۵.

۲۱. میزان الحکمة، ج ۷، ص ۳۴۹۲.

انقلاب است. این موضوع در احادیثی که درباره آن امام بزرگ رسیده است همواره بصراحت یاد شده است.²²

آری برپایی عدالت بزرگترین رسالت جهانی امام مهدی (عج) است. صاحب کتاب ارزشمند "مکیال المکارم" در این باره می گوید: "عدل، آشکارترین صفات نیک آن امام است، برای همین در دعای شبهای رمضان (عدل) نامیده شده است: "اللهم وصل علی ولی امرک القائم المؤمل، والعدل المنتظر". خداوند با ولی امر خود که قیام کننده مانی و عدل مورد انتظار همه است درود فرست. "و در حدیثی، که در کتاب "کامل الدین" و خبر آن از پیامبر اکرم (ص) روایت شده، در توصیف آن امام آمده است: "اول العدل و اخره...: (امام موعود) آغاز عدل و پایان آن است"، منظور کمال دادگری آن حضرت است کمتر حدیثی درباره آن امام رسیده است که از ذکر آن تهی باشد"²³

برخی از روایاتی که در این زمینه وارد شده است را نقل می کنیم. پیامبر اکرم (ص): "...خداوند از فرزندان حسین امامانی قرار داده است که امر (راه و روش آیین) مرا بر پا میدارند. نهن آنان قائم خاندان من، مهدی امتم باشد. او شبیه ترین مردمان است به من در سیما و گفتار و کردت. پس از غیبتی طولانی و سرگردانی و سردرگمی مردم، ظاهر می شود، آنگاه امر (آیین) خدا را آشکار می سازد... پس زمین را از عدل و داد لبریز می کند پس از آنکه از ستم و بیداد لبریز شده باشد."²⁴

امام حسین (ع): اگر از دنیا جز یک روز باقی نمانده باشد، خداوند آن روز را دراز گرداند، تا مردی از فرزندان من قیام کند، و زمین را از

²² محمد، حکیمی، عصر زندگی، ص ۲۵

²³ مکیال المکارم، ج ۱، ص ۱۱۹

²⁴ کامل الدین، ج ۱، ص ۲۵۷

عدل و داد بپا کند، پس از آنکه از ستم و بیداد آکنده باشد. این چنین از پیامبر (ص) شنیدم.²⁵

آنچه اهمیت این موضوع را بیشتر روشن می نماید اولین کلماتی است که امام مهدی (عج) در آغاز تولد به زبان آوردند: خداوند! به آنچه به من وعده دادی وفا کن، و امر (حکومت عدالت گستر جهانی) مرا به کامل برسان، و گامهای مرا استوار بدار و زمین را به دست من پر از عدل و داد بفرما.²⁶

در پرتو عدالت گسترده مهدوی هیچ گونه ستمی به کسی نمی رود، هیچ ظلمی انجام نمی شود. امام رضا (ع) به این نکته چنین اشاره فرموده اند: خداوند زمین را به دست قائم (ع) از هر ستمی پاک گرداند، و هر ظلمی پاکیزه سازد... آنگاه که خروج کند، میزان عدل را در میان مردم نهد، و بدینگونه هیچ کس نتواند به دیگری ستمی کند.²⁷

اجرای عدالت نه تنها در سطح کلی مد نظر است بلکه برخی از روایات جریان عدالت مهدوی را در جزئیات نیز مطرح نمودند: سخنگویان دولت مهدی، از نخستین مرحله، در مکه، فریاد می زنند: هر کس نماز فرضه خویش را در کنار حجر الاسود و محل طواف خوانده است، و اکنون می خواهد نماز نافله بخواند، به کناری رود، تا آنکس که می خواهد نماز فریضه بخواند (بیاید) و بخواند.²⁸

در دوران امام مهدی (عج) عدل به درون خانه ها نیز نفوذ کرده و روابط خانوادگی در چهار چوب عدالت استوار می گردد. امام صادق (ع) در این زمینه می فرمایند: "مهدی، عدالت را، همچنانکه

²⁵ همان، ص ۳۱۸

²⁶ همان، ج ۲، ص ۴۲۸

²⁷ کمال الدین، ج ۲، ص ۳۷۲

²⁸ بحار، ج ۵۲، ص ۳۷۴

سرما و گرما وارد خانه میشود، وارد خانه های مردمات کند، و دادگری او همه جا را بگیرد.²⁹

سخن از برنامه های عدالت محور مهدوی بسیار فروان است که نوشتار حاضر گنجایش آن را ندارد و لذا به همین مقدار بسنده میگردد.

۵- حکومت جهانی

بر اساس فرهنگ مهدویت، پایان تاریخ با تأسیس حکومت واحد جهانی با رهبری امام معصوم همراه است. حکومت عدل جهانی که تحت رهبری امام مهدی (عج) تأسیس می شود در واقع پاسخی است به نگرانی بشر از آینده خود که بلاخره طبق وعده های الهی در قرآن و دیگر کتب آسمانی، دنیا روزی با همه شرارت ها ظلم و ستم ها نا بسامانی ها، اختلاف ها، پراکندگی ها و... عاقبت به خیر شده و با ظهور مهدی (عج) همه جوامع بشری طعم حقیقی زندگی عادلانه را می چشند. در حکومت واحد جهانی مهدوی کلیه مرزها برداشته می شود، تبعیضات بر طرف و کلیه موانع از بین می رود و جامعه با محوریت توحید تشکیل می شود. بر تشکیل حکومت جهانی امام مهدی (عج) در روایات اسلامی تاکید و تصریح شده است؛ از پیامبر (ص) نقل است که فرموده اند: "... یبلغ سلطانه المشرق والمغرب³⁰ ". "حکومت او مهدی (عج) شرق و غرب عالم را فرا می گرد."

در کتب حدیث، روایات فراوانی را مبنی بر تشکیل حکومت واحد جهانی مهدوی ذکر شده است که برخی از آنها را نقل می کنیم .

از ابن عباس روایت شده است که گفت:

²⁹ بحار، ج ۵۲، ص ۳۶۲

³⁰ کمال الدین، ص ۱۰۲

"هیچ یهودی و نصرانی و یا پیرو دینی نمی ماند مگر آنکه به اسلام گرایش پیدا می کند. تا اینکه جزیه (مالیات سرانه) برداشته شود و صلیب شکسته و خوک کشته می شود و آن مصداق فرموده خداوند است که: «اسلام را بر تمام ادیان جهان پیروز می گرداند هر چند کافر و ناراضی و مخالف باشند» و این امر در زمان قیام قائم (ع) پدید می آید³¹"

معنای این جمله که جزیه برداشته می شود این است که از اهل کتاب غیر از اسلام پذیرفته نخواهد شد. ابو بصیر گوید: از امام صادق (ع) درباره ی این آیه سؤال کردم:

"اوست خدایی که رسول خود را دین حق به هدایت خلق فرستاد تا اسلام را بر تمام ادیان جهان پیروز گرداند هر چند کافران ناراضی و مخالف باشند" امام فرمود: سوگند به خدا هنوز تفسیر این آیه تحقق نیافته است عرض کردم: فدایت شوم، پس چه زمانی تحقق می یابد؟ فرمود: وقتی با اراده خدا، قائم قیام نماید و چون حضرت ظهور نماید کافران و مشرکان از قیام و ظهور وی ناراضی و نگرانند، زیرا اگر کافر و یا مشرکی در پشت صخره ای نهان شود، آن صخره به صدا درآید و گوید: ای مسلمان، در پناه من کافر و یا مشرکی مخفی شده است او را بقتل برسان وی اقدام کرده و او را به هلاکت می رساند³²"

و از امام باقر (ع) منقول است که فرمود:

"قائم، به سبب پیدایش ترس (در دل دشمنان) پیروز می گردد و به یاری شدن از ناحیه خدا تأیید می گردد و زمین برای او پیموده می شود گنج های زمینی

³¹ ر.ک، کورانی، علی، عصر ظهور، ص ۳۰۶

³² ر.ک همان

برایش آشکار می گردد و فرمانروائی و سلطنت وی شرق و غرب جهان را فرا می گیرد و خداوند دین خود را بوسیله او بر تمام مکاتب جهان پیروز می گرداند هرچند مشرکان ناخشنود و مخالف باشند، ویرانی های زمین آباد می گردد و عیسی روح الله (ع) به زمین فرود می آید و پشت سر آن حضرت نماز می گزارد³³

آنچه از این روایات بدست می آید این است که:

از برنامه های امام مهدی (عج)، تشکیل حکومت فراگیر جهانی است، و اداره همه اجتماعات از یک نقطه و با یک سیاست و برنامه. در آن دوران و به دست امام عصر انسان، آرمان والای تشکیل جامعه بزرگ بشری و خانواده انسانی تحقق می پذیرد، و آرزوی دیرینه همه پیامبران و امامان و مصلحان و انسان دوستان برآورده می گردد³⁴

۶- استقرار امنیت

امنیت و آرامش از حیاتی ترین خواسته های بشر در طول تاریخ بوده است و آرامش در حوزه فردی و اجتماعی از مقوله های بسیار مهم است و بخش عمده ای از زندگی انسان وابسته به آن است، تا آنجا که در روایت می فرمایند

"لا نعمة اهنأ من الا من³⁵" "هیچ نعمتی گواراتر از امنیت نیست"

و یا اینکه فرموده اند "ماهية العيش في الامن³⁶" "اصل و اساس زندگی امنیت است"

و یا فرموده اند: "شربالبلاد بلد لامن فيه و لا خضب³⁷" "بدترین سرزمین ها جایی است که در آن امنیت و سرسبزی نباشد"

³³ بحار، ج ۵۲، ص ۱۹۱

³⁴ ز.ک، عصر زندگی، ص ۱۸۷

³⁵ غرر الحكم

³⁶ همان

ویا فرموده اند: "شرا لوطان مالم یامن فیه القطان"³⁸ "بدترین وطن ها جایی است که اقامت کنندگان آن احساس امنیت نکنند."

این روایات و روایاتی که امنیت واقعی را در پرتو ایمان خالصانه به خداوند میدانند، بیانگر اهمیت و جایگاه امنیت در اجتماع بشری است. در واقع فلسفه تشکیل دولت اسقرار امنیت و اجرای عدالت است.

با همه اهمیتی که امنیت و آرامش در زندگی بشر دارد و متأسفانه در طول تاریخ بشر، بیش از هر چیز امنیت فردی و اجتماعی او مورد تهدید قرار گرفته و به دنبال آن عدالت و تعادل زندگی انسان از بین رفته است. دولت کریمه حضرت مهدی (عج) امنیتی فراگیر و همه جانبه به ارمغان ما آورد. چرا که در دولت او توحید بر همه چیز سایه می افکند و لذا همه کس و همه جا و همه چیز به امنیت می رسد.

به این امنیت همه جانبه در بیانات معصومین تصریح شده است. اما با قر (ع) می فرمایند: "... یقاتلون والله حتی یوحده الله لایشترک به شیئا و تخرج العجوز الضعیفة من المشرق قرید المغرب لاینهاها احد"³⁹ "می جنگند تا آن که (همه مردم) خدا را به یگانگی بپذیرند و چیزی را با او شریک قرار ندهند، و (چنان امنیتی برقرار می شود) که اگر پیرزنی نا توان از مشرق به مغرب برود، هیچ کس به او آزاری نمی رساند."

و در منتخب الاثر آمده است: "... اذا قام القائم (عج) حکم بالعدل و ارتفع فی ایم الجور و امنیت السبیل ..."⁴⁰ "... حضرت مهدی (عج)

³⁷ غرر الحکم

³⁸ همان

³⁹ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۳۴۵

⁴⁰ منتخب الاثر، ص ۳۰۸

به عدالت حکم می کند ستم در حکومت او برچیده می شود و به سبب وجود آن حضرت راه ها و جاده دارای امنیت می گردد.

۷- صلح و آرامش

ثمره ی شیرین عدالت همه جانبه، اسقرار امنیت، رشد عقل و معرفت و صلح و آشتی در سطح گسترده می شود. دوران ظهور که روزگار بی نیازی اقتصادی است، دوران اجرای عدالت همه جانبه لذا بیشتر رقابت های ناسالم و غیر انسانی که عامل تضاد و درگیری است از جوامع بشری رخت بر میینند. در پرتو حکومت الهی مهدوی، عدالت و امنیت بر مجموع روابط اجتماعی حس برادری انسانی سایه می افکند و میان انسان صلح و آشتی رفع هر گونه کدورت ها و کینه ها حاکم می گردد. چنانکه امام باقر در حدیثی به این ویژگی دوران ظهور اشاره فرموده اند: " ...حتی اذا قام القائم جاءت المزملة، و یاتی الرجل الی کیس اخیه فیأخذ حاجته لا یمنعه⁴¹ " ...به هنگام رستاخیز قائم، آنچه هست دوستی و یگانگی است، تا آنجا که هر کس، هر چه نیاز دارد، از جیب آن دیگری بر می دارد بدون هیچ ممانعتی."

مزملة که در حدیث آمده است به معنایی رفاقت و دوستی خالص است

پس در دوران ظهور رفاقت و دوستی چنان صادقانه انجام گیرد که همه هم سطح و همسان یکدیگر زندگی کنند، و مانند دو تن که در دو طرف شتر نشسته اند و متعادل قرار گرفته اند، همگان در مسائل و امور مربوط به معیشت و زندگی و حیات اینگونه تعادلی داشته باشند.

⁴¹ "اختصاص"، ۱۹.

و این، حد بسیار متعالی تکامل اخلاق اجتماعی و تربیت آدمی است، که از حدوده خواسته های شخصی و بستگیهای مادی بگذرد. و روابط به چنین تعادل و توازنی برسد، و محبت و دوستی معیار در روابط اجتماعی گردد، و این روش ارزشمند در سطح اجتماع گسترش یابد.⁴²

این صلح و آشتی نه تنها در میان انسان ها جاریست بلکه در کل عالم تکوین و هستی نیز جریان دارد. امام علی (ع):... و بنا یدفع الله الزمان الکلب... و لو قد قام قائمنا لذهب الشحنا من قلوب العباد، واصطلحت السباع والبهائم حتی تمشی المرأة بین العراق الی شام... علی رأسها زینتها لا یهیجها سبع و لاتخافه...⁴³

به دست ما (حکومت ما) روزگار سختی ها و تشنه کامی ها سپری گردد... و چون قائم ما قیام کند کینه ها از دل بیرون رود، حیوانات نیز باهم سازگاری کنند، در آن روزگار، زن، باهمه زیب و زیور خویش، از عراق درآید و تا شام برود و از هیچ چیز نترسد... و این همه تحولات در دوران ظهور و دولت حق آشکار میگردد.

۸- رفاه اقتصادی

از برنامه های مهم امام مهدی (عج) پدید آوردن رفاه معیشتی در کل جامعه ی بشری است. احادیث درباره ی رفاه اقتصادی دوران ظهور فراوان است و شاید از جمله مسائلی باشد که بیشترین تاکید بر آن شده است. و این تاکید ها اهمیت مقوله ی اقتصاد و معیشت را در ساختن جامعه ی الهی می رساند. امام (عج) با اجرای عدالت و اصول دادگری همگان را به زندگی درست و سامان یافته می رساند. در این

⁴² رک. عصر زندگی، ص ۲۴۲

⁴³ منتخب الاثر، ص، ۴۷۴

زمینه روایات فراوانی وجود دارد که به برخی از آنان اشاره می کنیم

امام باقر(ع):

*و يعطى الناس عطايا مرتين فى السنة و يرزقهم فى الشهر
رزقین... حتى لا یرى محتاجا الى الزكاة و يجيئ اصحاب الزكاة
بزكاتهم الى المحاويع من

شیعته فلا یقبلونها، فیصرونها و یدورون فی دورهم، فیخرجون
الیهم، فیقولون: لا حاجة لنا فی دراهمکم... فیعطى عطاء لم یعطه احد
قبله⁴⁴

_ (امام مهدی "ع")، در سال دوبار به مردم مال می بخشد و در ماه
دوبار امور معیشت بدانان دهد... تا نیازمندی به زکات باقی نماند. و
صاحبان زکات، زکاتشان را نزد محتاجان آورند و ایشان نپذیرند. پس
آنان زکات خویش در کیسه هایی نهند و در اطراف خانه ها
بگردند (برای دستیابی به محتاجی) و مردم بیرون آیند و گویند: ما را
نیازی به پول شما نیست... پس دست به بخشش گشاید، چنانکه تا آن
روز کسی آنچنان بخشش اموال نکرده باشد.
امام صادق(ع):

*ان قائمنا اذا قام اشرفت الارض بنور ربها... و یطلب و الرجل منکم
من یصله بماله و یاخذ من زکاته، فلا یجد احدا یقبل منه ذلك
واستغنى الناس بما رزقهم الله من فضله⁴⁵

_ هنگام رستاخیز قائم ما زمین بانور خدایی بدرخشد... و شما به
جستجوی اشخاصی بر می آید که مال یا زکات بگیرند، و کسی را

⁴⁴ بحار ۳۹۰/۵۲؛ غیبت نعمانی، ۲۳۷.

⁴⁵ همان، ۳۳۷.

نمیابید که از شما قبول کند، و مردمان همه به فضل الهی بی نیاز می گردند.

پیامبر اکرم(ص):

*...یکون فی امتی المهدی...والمال یومئذ کدوس، یقو الرجل
فیقول: یا مهدی أعطني، فیقول: خذ⁴⁶

_ در زمان مهدی(عج).. مال همی خرمن شود. هر کس نزد مهدی آید و
گوید: "به من مالی ده!"، مهدی بیدرنگ بگوید: بگیر
امام علی(ع):

*...و اعلموا انک ان اتبعتم طالع المشرق سلک بکم منها ج
الرسول... و کیفتم موؤنة الطلب و التعسف، ننبذتو الثقل الفادح عن
العناق...⁴⁷

_ بدانید اگر شما از قیامگر مشرق(امام مهدی(ع) پیروی کنید، شما را
به آیین پیامبر در آورد... تا از رنج طلب و ظلم(در راه دستیابی به
امور زندگی) اسوده شوید، و بار سنگین(زندگی) را از شانه هاتان بر
زمین نهید...

پیامبر اکرم(ص):

*یکون فی امتی المهدی...یتنعم امتی فی زمانه نعیمالم یتنعموا مثله
قط، البرو الفاجر، یرسل السماء علیهم مدرارا، ولا تدخر الارض شیئا
من نباتها⁴⁸

در امت من مهدی قیام کند... و در زمان او مردم به نعمتهایی دست
می یابند که در هیچ زمانی دست نیافته باشند.(همه) نیکو کار و

⁴⁶ بحار، ۵۱، ۸۸

⁴⁷ بحار، ۸۸، ۵۱

⁴⁸ همان، ۲۸

بدکار. آسمان بر آنان ببارد و زمین چیزی از رویدنیهای خود پنهان ندارد.

همانطور که مشاهده می شود در دوران ظهور جامعه انسانی یک جامعه بدون فقر و بی نیاز خواهد بود و نه تنها انسان ها از رفاه مادی برخوردارند بلکه زمین نیز از عمران و آبادانی غیر قابل وصفی برخوردار میگردد که روایات به آن اشاره نمود از جمله از رسول خدا(ص) نقل شده است:

"زمین گنجینه هایش را برای او خارج می سازد و وی مال و سرمایه بی شمار مردم پخش می کند"⁴⁹

۹- تکامل عقول و اخلاق

همانگونه که گذشت در حکومت مهدوی توحید حاکم و عدالت برقرار است مردمانی با ایمان و عمل صالح بر روی زمین خلافت می کنند در حالیکه متدین به دینی هستند که پروردگارشان به آن راضی است؛ در آن دوران درخشان امنیت جایگزین ترس و نا امنی خواهد شد، مردمان آن عصر از موحدینی هستند که به خدا کفر نمی ورزند و این مسئله از نشانه های شکوفایی عقل در آن حکومت است. شهید مطهری درباره ی آن دوران می گوید: آن دوران دوره بلوغ بشر در معرفت و انسانیت و عدالت و معنویت خواهد بود. تحقق این حکومت به عنوان یکی از لوازم حکمت الهی از ضروریات آفرینش جهان است.⁵⁰

⁴⁹. همان، ص ۶۸

⁵⁰. مرتضی مطهری، مجموعه آثار ج ۱۸، ص ۱۸۱

امام باقر(ع) در این زمینه می فرماید: **اذا قام قائمنا وضع الله يده على رؤس العباد فجمع بها عقولهم...⁵¹** هنگامیکه قائم ما(عج) قیام کرد خداوند دستش بر سر بندگان می نهد که سبب کامل شدن عقل هایشان می گردد..

با توجه به تکامل عقول و زدودن موانع، انسان در آن دوران رشد علمی و معرفتی غیر قابل وصفی می کند که این باعث تحول بسیار عظیمی در علوم و پیشرفت های زندگی بشری خواهد شد.

امام صادق می فرماید: "دانش بیت و هفت حرف(شعبه و شاخه) است و مجموع آنچه پیامبران آورده اند دو حرف است و مردم تا امروز بیش از آن دو حرف نمیدانند و چون قائم قیام کند بیست و پنج حرف برون آورده و میان مردم منتشر می سازد و بدین سان مجموع بیست و هفت جزء دانش را نشر می دهد⁵²

به اعتقاد برخی از نویسندگان این روایت هر چند به علوم پیام آوران الهی ناظر است، ولی علاوه بر علم و شناخت خداوند و رسالت او و آخرت، به دانش های طبیعی نیز توجه دارد که طبق اخبار رسیده، پاره ای از اصول همین دانش ها نیز پیامبران(ع) به انسانها آموخته اند و آنها را به این علوم

راهنمایی کرده و جزئی از دریچه های آن را به روی آنان گشوده اند.⁵³

۱۰- مبارزه با بدعت و احیای کتاب و سنت

دو ویژگی مهم دیگر عصر ظهور مبارزه با بدعت ها و احیای کتاب و سنت می باشد که در پرتو این دو اصل شرک و نفاق و انحرافات

⁵¹. اصول کافی، ج ۱، ح ۲۳

⁵². بحار، ج ۵۲، ص ۳۳۶

⁵³. عصر ظهور، ص ۳۶۶

فکری و اعتقادی از جامعه بشری رخت بر می بندد و مردم به سوی وحدت عقیده توحیدی رهنمون می گردند.

امام باقر در توصیف زمان ظهور می فرماید: "ولا یترک بدعة الازالها و لا سنة الاقامها"⁵⁴

"هیچ بدعتی را وا نگذارد مگر اینکه از ریشه بر کند و هیچ سنتی نیست مگر اینکه آنرا برپا خواهد نمود."

وامام علی(ع) در بیانی رسا احیای کتاب و سنت را در حکومت امام مهدی(عج) چنین توصیف می کند: "يعطف الهوى على المهدي اذا عطفوا الهدى على الهوى ويعطف الراى على القرآن اذا عطفوا القرآن على الراى"⁵⁵

"در روزگاری که هوای نفس حاکم است امام مهدی(عج) ظهور می کند و هدایت و رستگاری را به جای هوای نفس می نشاند و در عصری که نظر شخصی بر قرآن مقدم شده است افکار را به قرآن توجه می دهد و آنرا بر جامعه حاکم می کند."

این ویژگی های مهمی است که در عصر ظهور محقق می شود؛ علاوه بر این موارد مهم دوران درخشان ظهور همراه با تحولات دیگری نیز می باشد که شاید آن ویژگی ها در پرتو حاکمیت توحید، اجرای عدالت و... محقق می شود از این رو به بیان مهمترین تحولات بسنده شده است.

نتیجه گیری

از آنچه گفته آمد به این نتیجه می رسیم که انقلاب عظیم ظهور با تحولاتی شگرف و بزرگ همراه است و دوران ظهور دورانی

⁵⁴ بحار الانوار، ج ۵۸، ص ۱۱

⁵⁵ نهج البلاغه، خطبه ۱۳۸

درخشان برای انسان در ابعاد مادی و معنوی می باشد. در حکومت توحید محور و عدالت محور مهدوی بشریت از آرامش، صلح و رفاه اقتصادی برخوردار بوده و با احیای احکام کتاب و سنت موانع و بدعت ها از سر راه او برداشته شده و انسان در مسیر اصلی خویش که رسیدن به مقام عبودیت و بندگی خدا، می رسد.

اللهم انا نرغب اليك في دولة كريمة تعزبها الاسلام و اهله و تذل بها النفاق و اهله ... وترزقنا بها كرامة دنيا و الآخرة⁵⁶

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

۱_ آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، بی نا، تهران، بی تا.

۲_ حکیمی، محمد، عصر زندگی_ آینده انسان و

اسلام_ هاتف، ۱۳۷۱، مشهد مقدس.

۳_ شجاعی، محمد، حضرت بقیة الله، سروش، ۱۳۸۷، تهران.

۴_ الشیخ الصدوق، ابن جعفر علی بن الحسین بن بابویه القمی، کمال

الدین و تمام النعمة، مؤسسه النشر الاسلامی، بی جا، بی تا.

⁵⁶ مفاتیح الجنان، دعای افتتاح

۵_ شيخ صدوق، ابي جعفر محمد بن علي بن موسي ابن بابويه قمى،
خصال شيخ صدوق، كتابچي، بي جا، ۱۳۷۴.

۶_ صادقى ارزكانى ، محمد امين ، آموزه مهدويت در عرفان
اسلامى، ناشر شركت انتشارات علمى وفرهنگى ، تهران ۱۳۸۶.

۷_ الصافى الكلپايگانى ، لطف الله، منتخب الاثر، فى الامام الثانى
عشر (ع) مكتب المؤلف دام ظله ، بي جا، ۱۴۲۲ هـ.ق.

۸_ شيخ طوسى، ابي جعفر محمد بن الحسن ، كتاب الغيبة، مؤسسه
العارف الاسلاميه، بي جا ۳۸۵،

۹_ شيخ عباس قمى، مفاتيح الجنان .

۱۰_ كلينى ، ثقة الاسلام ابي جعفر محمد بن يعقوب بن اسحاق ،
اصول كافى، ترجمه : حاج سيد جواد مصطفى انتشارات علميه
اسلاميه، بي جا، بي تا.

۱۱_ كوراني، علي، عصر ظهور، ترجمه: عباس جلالى، سازمان
تبليغات اسلامى، نشر بين الملل، ۱۳۷۹، بي جا.

۱۲_ مهدى منتظر در اندیشه اسلامى ، مترجم: محمد باقر

محبوب القلوب، مسجد مقدس جمكران ، قم ۱۳۸۰.

۱۳_ المجلسى ، الشيخ محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار

الائمة الاطهار ، مؤسسة الوفا ، بيروت ، لبنان ۱۴۰۳، هـ -

۱۹۸۳م.

۱۴_ محمدي رى شهرى، محمد، ميزان الحكمة، مترجم : حميد

رضا شينى، دار الحديث ، قم ، ۱۳۷۷.

۱۵_ موسوي اصفهاني، محمدتقي، مكيال المكارم في فوائد الدعاء

للقائم، مترجم: حائري قزويني، بي نا، ۱۳۶۱، بي جا.

مطالعه علمیة اسلام شناسی